

BÖCSKEI BALÁZS

Szabó Márton diskurzusai*

Jelenkori politikai publicisztikák egyik közkedvelt állítása, hogy napjaink korszelleme a „populizmus”. Ezen kifejezés alá politikusok, újságírók és politikai elemzők számos olyan fogalmat és jelenséget vonnak össze, amelyek külön-külön is eltérő értelmezési keretet kívánnának – csak hogy egyet említsék: nem mindenki (lesz) populista szavazó, aki elitellenes beállítódású –, mégis „kézenfekvőnek” bizonyul a „populizmus” *Zeitgeist*jével magyarázni a bonyolultat, a Brexitet, Donald Trumpot vagy éppen az Orbán-rezsimet.¹ Véleményem szerint az „entrópia” ki-

* Kiss Lajos András: *Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. Budapest, L'Harmattan, 2016. 198 p.

¹ Az alábbiakban Körösenyi András nyomán rezsimről abban az értelemben beszélek, amikor a politikai rendszerben egyrészt formális, intézményi-procedurális, továbbá tartalmi értelemben is jelentős változások állnak be. Előbbihez sorolhatjuk, hogy az abszolút többséggel bíró Fidesz új Alaptörvényt fogadott el, amely deklaráltan szakít a korábbi alkotmány számos rendelkezésével. Új, az arányosságról a többségi irányba elmozduló választási rendszer került bevezetésre, módosult az igazságszolgáltatási intézményrendszer. Ez tetten érhető az új bírósági struktúrán, az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítésén – így a törvényhozás elsőbbségének erősítésén –, az ombudsmani rendszer jelentős átalakításán, redukálásán. Ugyanakkor ahhoz, hogy rezsimváltásról beszéljünk, úgy tartalmi vonatkozásban is változásoknak kellett történniük. Ezen a politikai szereplők viselkedésmódját, stílusát és politikai gondolkodásának változását értjük. Ez utóbbit tapasztaljuk például akkor, amikor a kormánypárti politikusok intézkedéseik indoklásakor a parlamenti szupertöbbségre (mandátumok több mint kétharmada) hivatkoznak, mint egy olyan mértékű választói felhatalmazásra, amelynek jegyében jogosultak jelentős politikai változások megvalósítására. KÖRÖSENYI András: A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: KÖRÖSENYI András

fejezés helytállóbbnak bizonyul. E helyütt nem arra gondolok, hogy szétesésben lennének az európai vagy nemzetállami intézményrendszerek, vagy hogy a késő modern társadalmi struktúrában újabb fordulat következett volna be, hanem hogy az akadémikusan megállapított, vagy éppen a szélesebb nyilvánosság által évtizedeken át megkérdőjelezhetetlen „egyértelműségek” immáron szétesni látszanak, ami – szerintem – egyben a politika egyik legtermészetesebb megnyilvánulása.

Merthogy nem értjük, hogy Trumpnak az amerikai választási kampány hajrájában kiszivárgott, a nőkre tett korábbi becsmérlő mondatai után mégis hogyan sikerülhetett megnyernie az elnökválasztást – és úgy általában is. Nem világos, hogy e sorok írásával egy időben miért választanak meg olyan (szociáldemokrata) politikusokat, és kerülhetnek kormányra Romániában, akikről a választás pillanatában tudott volt, hogy korrumpáltak, eljárás van ellenük. Évek óta keressük a társadalomtörténeti magyarázatokat, hogy a 2010 utáni magyarországi politikai állapotnak és új kormányzati filozófia elfogadottságának okait megértsük. Világszerte bizalomhiányos kormányok váltanak bizalomhiányos kormányokat, mindeközben az intézményrendszerek erodálására reagáló protestmozgalmak nemhogy a hatalom megragadására nem törekednek, hanem a világtörténelem első globális „individualista”, középosztálybeli, antipolitikai tömegmozgalmaként hálózatosodnak.² Mindenekfelett pedig az európai menekültválság formájában olyan „külső sokk” éri a kontinenst, amelynek következménye a politikai közösségek integritásáról szóló kortárs vita, pontosabban definíciós, megnevezési és értelmezési disputa. Az egyértelmű, megszokott jelentések szétesnek, a jelek más, az adottnak tekintettől *eltérő politikai tudássá, tényé és cselekvéssé állnak össze.*

A 2016-os év politikai magyarázó kulcsfogalma a „tények utáni politika” lett, amellyel szemben rögtön „megszerveződött”

(szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest, 2015. 408–410.

² Ivan KRASZEV: *Democracy Disrupted. The Politics of Global Protest.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2014.

annak kritikai diskurzusa is. Utóbbi szerint a „tények utáni-ság” eleve a politikát, az értelmezést, a szakértőséget és politikai tudást kisajátítani és uralni *kívánók* magyarázata azzal kapcsolatosan, hogy képtelenek annak elgondolására, hogy a politika világa nem a tények, a rögzítettségek és állandóságok szférája, hanem az „*igazság elóttiség*”, így az igazságkonceptiók ütközésének a terepe.

A kortárs „tények” és történések megerősíthetik rangjában a diszkurzív politikatudományt, amelynek hazai iskolaalapítója – egyúttal az egyetlen, rendszerváltás utáni politológiai iskola³ megteremtője – Szabó Márton. Jelen pillanatban az életmű csúcsa a 2016-ban megjelent *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába* című, 700 oldalas meghaladó munka. Az alábbiakban azonban Szabó lezáratlan, és bizonyossággal további kötetekkel gazdagodó életművéhez sorvezetőként, bevezetőként vagy tudományos segédanyagként is használatos, munkásságát és a diszkurzív politikatudomány megközelítését bemutató, Kiss Lajos András által írt monográfiával foglalkozom.

Szabó egy 2016-ban megjelent tanulmányában úgy értelmezi saját magát, mint aki a politikatudományról annak önteremtő valóságában gondolkodik, amelynek centrumába a jelentésteremtő cselekedetet és viszonyt állítja, jelesül a diskurzust.⁴ E felfogás szerint tévedés lenne csak az intézmények mentén elgondolni, hogy mi a politika, és hol vannak annak határai. A politika – akárcsak a diskurzus – nyitott, lezáratlan, olyan területek is alá tartozhatnak, amelyekről tegnap ezt még csak nem is feltételeztük.⁵ Nem célom a politikatudományon belüli

³ A 2016-os évben a Magyar Politikatudományi Társaság Kolnai Auréldíját – az adott év legjobbnak ítélt magyar politikatudományi publikációjáért – Horváth Szilvia személyében is ezen iskola fiatal tagja nyerte el. HORVÁTH Szilvia: *Demokrácia és politikai közösség*. NKE Szolgáltató Kft., Budapest, 2015.

⁴ SZABÓ Márton: Miért nem lettem luhmannita. Válasz Koroncai Andrásnak. *Replika*, 2016/3. 93.

⁵ Egyszerűen vitán felül áll, hogy a kormányzó jobboldal teoretikusai értik azt, vagy abból indulnak ki, hogy a politika valósága nem vezethető kizárólagosan vissza például az intézményekre vagy struktúrákra, a diskurzus (a politika) túlmutat ezeken, a *politika határa nem (prediszkurzív) valóság*, hanem

viták kiélezése, de ha a fent említett jelenségekre gondolunk, úgy Szabó politikaértelmezését közelebb kellene engednünk a (tudományos) megismerés során. Utóbbi, egy (tudományos megközelítésére és) személyére vonatkozó reflexióban így fogalmaz: „a politikát én az élet olyan területének tekintem, amelynek résztvevői vagy szereplői maguk alakítják azt, amit politikának nevezünk, vagy annak tekinthetünk. Ennek megfelelően szerintem a politika sem egészében, sem részleteiben nem »objektív adottság«, értve a kifejezést szó szerint, vagy *ember nélküli* realitás és összefüggésrendszer, ami elkerülhetetlen módon determinálja életünket. [...] a politika *értelmezve* alakított valóság, mind egészét, mind részleteit tekintve.”⁶ Ebből a gondolkodásból nemcsak az következik, hogy a nyilvánosságban nem egyszerűen viták, illetve azok keretében politikai valóságértelmezések is folynak, hanem hogy a politikát *magamagából* (is) lehet magyarázni. A Szabó által képviselt diszkurzív felfogásban lét és tudat, test és szellem, immateriális és materiális, objektív és szubjektív, anyag és anyagtalan, beszéd és cselekvés, transzcendens és immanens, egyén és közösség egymástól nem elválasztható fogalmak, közöttük kölcsönös áthatások vannak.⁷

Kiss Lajos András úgy vezeti be/keresztül az olvasót Szabó Márton eddigi munkásságán, hogy meggyőződhetünk a nyelv(iség)orientált politológia diszciplína eredetiségéről és szükségességéről a főáramú politikatudomány mellett. Kiss kategóriáról kategóriára haladva episztemológiai karakterek mentén vizsgálódik, a kommunista rezsim nyelvi-ideológiai valóságkonstrukciójára vonatkozó Szabó-tanulmányok sem ma-

alakítható, tágítható, formálható, diskurzusok vannak (Koroncai András), a politika sokhangú polilóg szövegépítés. Vö. „Politikai vita ott van, ahol ütköznek egymással a lelkiállapotok, a helyzetleírások, a feladatmegjelölések, a beazonosított illúziók. Aki politikai vitát akar kezdeményezni, annak be kell lépni a dramaturgiába. A forradalom bizonyos értelemben ugyanolyan, mint a szerelem: dramaturgiája van, így is kell végigjátszani. Ha ezt elutasítjuk, nem marad más, csak a politika kritikája (legyen az morális vagy bármilyen más nézőpontból megfogalmazott), egyenesen a politika létének kétségbevonása (civilizációra, szakértőkre kellene bízni a kormányzást)”. G. FODOR Gábor: *GFG illusztrál*. In: G. FODOR Gábor: *GFG blog*. Századvég, Budapest, 2014. 22–23.

⁶ SZABÓ Márton: I. m. 93. Kiemelések az eredetiben.

⁷ Uo. 96–97.

radnak ki. Ahogyan ma is, úgy a létező szocializmusban is a „dolgozó, munkaerő, melós” – Szabó egy tanulmányának címe és témája – három különböző alany, három diskurzus (három politikakép).

Szabó munkásságának egyik erénye az ideológia fogalmának „megtisztítása”, mármint megszabadítása a magyar közéletből könnyen rátapadó negatív konnotációktól. Kiss pár soros ricœuri támasztékokkal „nyugtatja meg” az életmű korai szakaszával ismerkedőt az ideológia értelmezéséről. Eszerint az ideológia, mivel egy adott közösség lelki, kulturális, intellektuális és egzisztenciális identitásának erősítője, szükségszerűen polemikus természetű, egyúttal „a tudást cselekvéssé formálni szándékozó akarat”, Szabót idézve (a *Diszkurzív térben* című munkájából): „az ideológiai tudat egyrésztől mindig az ellentmondások világa, másrésztől pedig szüntelen törekvés ezen ellentmondások felszámolására [...]. Ezt a jelenséget nevezem az ideológia paradoxonjának, mert nem egyszerűen csak ellentmondásos világot tematizál, hanem ezt ő maga úgy és azáltal tartja fenn, hogy megszűnését tételezi.”⁸ Szabó számára az ideológiák bár nyelvként és jelként tételeződnek, mégsem grammatikai, hanem társadalmi megnyilvánulások. Clifford Geertz nyomán hangsúlyozza azok képszerű természetét, figuratív vagy metaforikus jellegüket. Innen lép tovább a könyv Szabó metaforikus politikai tudatra vonatkozó gondolataira, illusztrálva, hogy a politológusnál miként is értelmeződik a nyelv, a beszéd mint *tett-cselekvés*.

Kiss Lajos András nem egyszerűen bemutatja Szabót és munkáit, hanem polemizál, észrevételekkel és kiegészítésekkel él az egyes részekben belül. Laclau és Mouffe kapcsán a metaforák világfeltáró teljesítményéről értekeznek, Sybille Krämer nyomán pedig utal arra is, hogy a metaforák nem egyszerű jelentésátvitelek, hanem egy újabb (korábban nem létezett) *értelem megteremtésének* a lehetőségei. A politika mitikusértelem-összefüggéseket teremt, és elég csak a kortárs politikusi beszédeket hallgatnunk, hogy a metaforatermelő-képességet

⁸ Idézi Kiss Lajos András: I. m. 23.

a közösségmegszólítás egy fontos kellékének tekintsük. Szabó esetében a metafora *a tudás mással nem pótolható kapacitása*, a politikai beszéd így pedig metaforikus jellegű.

A két nagy részre tagolt monográfia első egységét a diszkurzív politikatudomány „lehetősége és lehetetlensége” dilemmája zárja, hogy aztán a kötet második részében a diszkurzív politikatudomány kidolgozásának monografikus igénnyel megvalósított állomásait követhessük nyomon. A kötet egészét illetően is fontos az ismételt pozícióisztázás: Szabó kiindulópontja – amelyet többek között Kiss a szabói módon tárgyalt politikai idegen témája vagy éppen a közügyek diskurzusai kapcsán illusztrál is – a politikai beszéd önreferenciális jellegének tézise, azaz hogy a politikai beszéd maga határozza meg, mi a politikai, és mi nem. A politikában pedig harcot kell folytatni azért, amiről beszélni szeretnénk, akár a határkijelölő diskurzusok mozgatója révén is.

Napjainkban, amikor többen is a politikai elemzői szerep válságáról, „haláláról” értekeznek, érdemes újraolvasni Szabó Márton korabeli, a magyarországi publicisztikai politológia kapcsán írt tanulmányát, és az arra érkezett reflexiókat. Kiss a könyv egy későbbi, Szabó politológusokra vonatkozó gondolatainak leírásakor nem mulasztja el idézni a 2014-es *Politikai epiztemológiából*: „A természetes nyelvet használó politológus nagyobb eséllyel számíthat arra, hogy elemzései szélesebb társadalmi csoportok körében is visszhangra lelnek. Vele ellentétben az arisztokratikusabb, a tudomány mesterséges nyelvéhez ragaszkodó politológus viszont nagyobb szakmai elismerésre számíthat. Az igazán tehetséges tudósok arra is képesek, hogy mindkét diskurzusfajtát magas szinten műveljék; az efféle, igazán szerencsés hibridek persze mifelénk csak mutatóban fordulnak elő. Ennek egyik oka a magyar politológusok körében általánosnak tekinthető provincializmus és kishitűség.”⁹ Ez leginkább a politikai elemzés világában érhető tetten. Hogy csak egy példát említsek: Magyarországon az akadémiai politikatudomány és a politikai elemzés élesen elváltak egymástól,

⁹ Uo. 167.

és az elemzői szakma talán kevésbé követi, így nem is teszi közérthetővé a tudományos szférában zajló kutatásokat.¹⁰ Ennek megfelelően a 2010 utáni rezsim elemzői értelmezése számos tudományos leírást mellőzött – amelyeket idővel éppen az Orbán-rezsim „előrehaladta” miatt akár felül lehet vagy kellett volna írni –, ahogyan elmaradt az olyan jogelméleti és politikaelméleti alapvetések befogadása is, amelyek új szempontokkal járulhattak volna hozzá a 2010 tavasza utáni időszak megértéséhez. Kevésbé sikerül elvonatkoztatni attól, hogy a magyarországi politikai elemzés nyelve és szemlélete is a rendszerváltás utáni „intézményrendszerben” született meg, így arra alapozva nem érthető meg egy új erőre és konfliktusra épülő politikai gondolkodás számos vonatkozása. Ma az elemzők jelentős része egy olyan keretben és (tudományos) apparátussal elemez, amely egy másik helyzetre született.

Akár belülről, akár kívülről tekintünk tehát a politikára, Kiss műve nemcsak azért fontos munka, mert követhető, kiterjedt ismertetéseket ad Szabó Márton munkáiról, hanem mert egy újabb kísérlet a diszkurzív politikatudomány elismerésére. Ez az ambíció – mivel Szabó munkásságának nyomvonalán halad – biztos (logikai) pályán mozog. Az entrópia korszelleme éppen azt bizonyítja, hogy a „politikának nincs egyetlen és kizárólagos absztrakt értelme és értelmezése, hanem konkrét politikai cselekvők szándékai és céljai határozzák meg az absztrakció aktuális szintjeit és irányait”.¹¹ A Szabó által meghonosított kritikai diskurzuselemzés társadalomfelfogása – „importőre” jogos kifogásai ellenére¹² – nemcsak abból indul ki, hogy a nyelv társadalmi fenomén, hanem hogy a jelentések egyeztetések és konfliktusok során rögzülnek. Ennek megfelelően nincsen megkérdőjelezhetetlen jelentés (politika), nincsen olyan, hogy

¹⁰ Nem lehet megkerülni természetesen azt sem, hogy az akadémikus területen végbemenő professzionalizálódás és specializálódás egyelőre kevésbé nyitott az olyan alkalmazott kutatásokra, a politikai tudás olyan ismeretére, amelyeket az elemzői, tanácsadói, pártapparátusokban tevékenykedők tudnak és felfognak. A „médiapolitológus” a korabeli vitákhoz képest továbbra is inkább stigma, mintsem elismerés.

¹¹ Kiss Lajos András: I. m. 135.

¹² Uo. 147.

egy adott diskurzusból nem záródnak ki politikailag artikulálható mozzanatok.

Visszatérve nyitógondolatainkhoz: a (mai napig terebélyesedő) életművet bemutató könyv zárófejezetében Kiss az „esemény” és „szituáció” Szabó általi leírására is kitér – nem is tehet mást –, és ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a (politikai) tények a használat tényei, a *megismerés pedig egyúttal a tények használatát* is jelenti, úgy „elfogadható”, ha valaki politikájának kudarcáért a „tények utániságot” okolja, mintsem maga is szembesüljön Szabó azon alapvetésével, mely szerint a politikai tény „értelmezett relációban lesz tény, vagyis konstruált tényről van szó, s ezekből a konstrukciókból vagy szerveződésekből több is van”.¹³ Az egyes értelmezések különböző módon rendezhetik össze a politikai valóságot, a polemizáló diskurzusok (és szereplők) eleve kétségessé teszik, hogy a „tények” birodalmában bárki képes lenne háborítatlanul mozogni kitüntetett megszólalói vagy társadalmi pozíciója okán.

A politikai élet többszólamú, több érvényes politikatudomány van, viszont az az értelmezés, mely szerint Szabó Márton politológiai iskolájának és a diszkurzív politikatudománynak a korszerűsége (önmagában és Kiss Lajos András tolmácsolásában is) vitán felül áll, az *egy*. Aki ezt nem így látja – legyen politológus vagy politikus –, annak „tényeire” annál értelmezhetlenebb idők jönnek.

¹³ Idézi Uo. 159.

